

nın sivil mimarisine uygun bir konak cephesi karakterine sahipti.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâf, *Zeyl-i Şekâik*, s. 311-312; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 232, 233, 442, 445; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 82-84; a.mlf., *Mecmûa-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin – Vâhid Çabuk), İstanbul 1985, s. 374; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 334-337; İzzet Kumbaraçılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 47; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1945, II, 140-142; Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 350-351, 369; Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", a.e., İstanbul 1969, II, 51-53; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 212-213; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 224; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 113, 154, 288, 395; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, II, 24-25; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 52; Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1989, s. 135-136, 391; Çelik Gülersoy, *İstanbul II: Tophane, Fındıklı, Kaba-taşı*, Milano, ts., s. 112-113, 116; Mehmet Nermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 142-144; W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (trc. Ülker Sayın), İstanbul 1998, s. 413; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Beyoğlu'ndaki Camiler", *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, İstanbul 2004, I, 341-360; Cengiz Orhonlu, "Fındıklı Semtinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma", *TD*, VII/10 (1954), s. 65-70; M. Baha Tanman, "Molla Çelebi Camii", *DBİst.A*, V, 483-484; Arzu İyanlar, "Molla Çelebi Hamamı", a.e., V, 484.

ARZU İYANLAR

MOLLA FENÂRÎ

(ö. 834/1431)

Osmanlı âlimi.

751 yılının Safer ayında (Nisan 1350) doğdu. Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Hamza'dır. Fenârî nisbesi hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nisbenin, Mâverâünnehir bölgesinde ya da Bursa civarında Yenişehir ile İnegöl yakınlarındaki Fenâr köyünden geldiğini söyleyenler bulunduğu gibi babasının fenercilik mesleğiyle ilgili olduğunu ileri sürenler de vardır. Kahire'de ondan icâzet alan İbn Hacer el-Askalânî'nin İbnü'l-Fenerî diye tanıdığını belirtmesi, Zeynüddin el-Hâfî'nin halifesi İbn Gânim el-Kudsî'ye gönderdiği Arapça bir şiirinde kendisinden İbnü'l-Fenârî diye söz etmesi (Taşkoprizâde, s. 27) babasının da bu nisbeyle anıldığını göstermektedir. Açık bilgi bulunmaması sebebiyle kaynaklar bu rivayetleri nakletmekle yetinmiş. Uzun-

çarşılı ise bir gerekçe göstermeden Yenişehir ile İnegöl taraflarındaki Fenâr kabasından olduğunu kaydetmiştir.

Molla Fenârî, ilk öğrenimini babasının yanında tamamladıktan sonra İznik'te Alâeddin Ali Esved'in derslerine devam etti. Hocasıyla arasında geçen ilmî bir tartışma yüzünden oradan ayrıldı ve Amasya'ya gitti. Amasya'da Cemâleddin Aksarayî'nin öğrencisi oldu ve 778 (1376) yılında kendisinden icâzet aldı. Ardından Seyyid Şerif el-Cürcânî ile birlikte gittiği Kahire'de başta Ekmeleddin el-Bâbertî olmak üzere çeşitli âlimlerden şer'î ilimleri tahsil etti; Bâbertî'den de icâzet aldıktan sonra Bursa'ya döndü. Yıldırım Bayezid tarafından Manastır Medresesi müderrisliği ve bunun yanı sıra 795'te (1393) Bursa kadılığı ile görevlendirildi. Bu vazifesini on yıl kadar sürdürdü. Ankara Savaşı'nın ardından Timur'un askerleri Bursa'yı ele geçince, daha önce Yıldırım Bayezid'in esir alıp hapsedtiği Karamanoğlu Alâeddin Bey'in iki oğlu II. Mehmed Bey ve Ali Bey hürriyetine kavuşmuş ve Timur tarafından Karamanlı ülkesinin yönetimine getirilmişti. Molla Fenârî de muhtemelen Mısır seyahati dönüşünde Konya ve Karaman'a uğradığında tanıştığı Mehmed Bey'le Karaman'a gitti. Orada on yıldan fazla bir müddet ders verdi. 817'de (1414) Bursa'ya döndü ve Çelebi Sultan Mehmed devrinde 818 (1415) yılında ikinci defa Bursa kadılığına getirildi. 822'de (1419) çıktığı hac seyahatinden dönerken Kahire'ye uğradı ve el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî'nin isteğiyle bir süre orada kaldı. Kahire'de bulunduğu sırada dönemin önde gelen âlimleriyle ilmî müzakerelerde bulundu ve ders verdi. 823 (1420) yılında Mısır'dan ayrılan Molla Fenârî, Kudüs'e uğradıktan sonra Bursa'ya döndü ve eski görevine devam etti. II. Murad tarafından 828'de (1425) müftülük vazifesine tayin edildi. Bu unvanı taşıyan kimsenin diğer ulemâya nisbetle önemli bir mevki işgal ettiği bilinmekle birlikte bazı kaynaklarda Fenârî'nin ilk şeyhülislâm olarak anılması, pâyi-taht müftülük makamının XVI. yüzyılın ortalarında ulaştığı kurum hüviyetiyle kelimenin kazandığı "devletin bütün ilmiye sınıfının resmî mercii" anlamında düşünülmemelidir.

833 (1430) yılında yaptığı ikinci hac yolculuğunda da Kahire'ye uğrayan Molla Fenârî buradaki âlimlerle ilmî görüşmeler yaptı. Döndükten kısa bir süre sonra 1 Receb 834 (15 Mart 1431) tarihinde Bursa'da vefat etti. Hüseyin Hüsâmeddin, ba-

zı vakıf kayıtlarına ve kitâbelere dayanarak Molla Fenârî'nin 838'de (1434-35) öldüğünü kaydeder (*TTEM*, XVII/19 [1928], s. 155). Cenazesi kendi yaptırdığı caminin haziresine defnedildi. Öğrencileri arasında oğlu Mehmed Şah Fenârî, Şehâbeddin İbn Arabşah, Kadızâde Rûmî, Kutbüddinzâde İznîkî, Kâfiyeci, Emîr Sultan, Molla Yegân ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler bulunmaktadır.

Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nde tasavvufa ilgi duyan ilmiye mensuplarının önde gelenlerindedir. Tasavvuf kültürüne olan yakın ilgisi bazı eserlerinde açıkça görülür. Tasavvufî düşüncelerinin şekillenmesinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tesiri vardır ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen Ekberîyye mektebinin görüşlerini Anadolu'da temsil eden âlimler arasında yer almaktadır. Babasından Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-ğayb*'ini okumuş, daha sonra bu eseri şerhetmiştir. Fenârî ayrıca hem *Miftâhu'l-ğayb*'i hem de İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-hikem*'ini okumuştur. Taşkoprizâde, Fenârî'nin babasının Sadreddin Konevî'den *Miftâhu'l-ğayb*'i okuduğuna dair bir rivayet naklediyorsa da (*eş-Şekâik*, s. 24) bu tarihen mümkün görünmemektedir. Konevî'nin ölüm tarihi (673/1274) göz önüne alınırsa Fenârî doğduğunda babasının 100 yaşlarında olması gerekir. Bu sebeple bizzat Konevî'den değil talebesinden veya talebesinin talebesinden okumuş olmalıdır. Kaynaklarda ayrıca Ebherîyye (Evhadiyye-Safeviyye / Erdebiliyye) ve Rifâiyye tarikatlarından hilâfet aldığı ve Zeyniyye tarikatına da intisap ettiği kaydedilmektedir. Diğer taraftan Fahreddin er-Râzî ekolüne bağlı olup Râzî'nin geliştirdiği İbn Sî-nâci sistemin Osmanlı geleneğinde taşınmasında önemli rol oynamıştır.

Gerek devlet erkânının gerekse halkın saygı gösterdiği ve maddî durumu iyi olmasına rağmen sade bir hayat yaşadığı nakledilen Molla Fenârî geçimini sağlamak için ipekçilikle meşgul olmuştur. Taşkoprizâde, Fenârî'nin vefat ettiğinde 10.000 ciltlik bir kütüphane bıraktığına dair bir rivayet kaydeder. Molla Fenârî, Kudüs'te bir medrese ile Bursa'da üç mescid ve bir medrese yaptırmış, 833 (1430) tarihli vakfiyesiyle bunlara birçok emlakını tahsis etmiştir (Bilge, s. 232-241). Oğullarından Mehmed Şah Fenârî de (ö. 839/1435[?]) âlim olup çeşitli eserler telif etmiş, Yûsuf Bâli ise (ö. 840/1436-37) müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfına tanınan imtiyazlar ilk defa II. Mu-

rad tarafından Molla Fenârî ailesine verilmiş, daha sonra bütün ilmiye ailelerine teşmil edilmiştir.

Eserleri. 1. *‘Aynü'l-a‘yân (Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha)*. İşârî tefsir türünün örneklerinden olup Karamanoğlu Mehmed Bey'e ithaf edilmiştir. Eserde tefsir usulüne dair geniş bir mukaddime yer almaktadır. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan kitabın müellif hattı olduğu tahmin edilen nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Mahmud Paşa, nr. 9). İstanbul'da basılan (1325) eser üzerinde Zülfikar Durmuş, *Şemsüddin Muhammed b. Hamza el-Fenârî'nin Hayatı ve Aynü'l-A‘yân Adlı Eserinin Tahlîli* adıyla yüksek lisans çalışması yapmıştır (1992, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **2.** *Ta'likât ‘alâ evâ‘ili'l-Keşşâf*. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinin Fâtiha süresiyle Bakara süresinin bir bölümüne yazılmış ta'likattir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 183). **3.** *Fuşûlü'l-bedâiy*^{c*}. Usûl-i fıkha dair bu eser müellifin en meşhur çalışmalarından biri olup iki cilt halinde basılmıştır (İstanbul 1289). **4.** *Şerhu'l-Ferâ‘izi's-Sirâciyye*. Hanefî fakihî Secâvendî'ye ait eserin en güzel şerhlerinden biridir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2524; Giresun Yazmaları, nr. 117; Yazma Bağışlar, nr. 318; Lâleli, nr. 1310/1, 1311/1). **5.** *Şerhu Telhîşî'l-Câmi‘i'l-kebir fi'l-furûf*. Hanefî fakihî Hilâtî'nin, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi‘u'l-kebir*'inin muhtasarı olan *Telhîşü'l-Câmi‘i'l-kebir* adlı eserinin bir bölümünün şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 962, 963/2; Yenicami, nr. 482/2). **6.** *Şerhu Fıkhi'l-Keydânî* (Süleymaniye Ktp., Dârülmesnevî, nr. 512/22). **7.** *Mişbâhu'l-üns beyne'l-mâ‘kûl ve'l-meşhûd fî şerhi Miitâhi'l-ğayb*. Sadreddin Konevî'ye ait eserin şerhi olup Muhammed Hâcevî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1374 hş.). Bu neşirde Mirza Hâşim el-Üşkürî, Âyetullah Humeynî, Seyyid Muhammed el-Kummî, Âgâ Muhammed Rızâ Kumişef, Hasanzâde Âmilî gibi şahısların ta'likatına da yer verilmiştir. Ayrıca eseri Hâcevî Farsça'ya tercüme etmiştir (Tahran 1374 hş.). Âyetullah Humeynî'nin ta'likatı ayrıca Dâvûd-i Kayserî'nin *Fuşûşü'l-hikem* şerhine yaptığı ta'likatla birlikte yayımlanmıştır (*Ta'likât ‘alâ şerhi Fuşûşü'l-hikem ve Mişbâhi'l-üns*, Kum 1365 hş.). **8.** *Şerhu dibâceti'l(muqaddime-ti'l) Meşnevî* (İstanbul 1288). **9.** *Sûfiyyenin Libâs ve Etvâr ve Meslekine Dair İtirâzâta Reddiye* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 71). **10.** *Tahki-*

Molla Fenârî'nin 'Aynü'l-a‘yân adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Mahmud Paşa, nr. 9)

ku haqqâ'iki'l-eşyâ' ve dekkâ'iki'l-‘ulûm ve'l-ârâ' (*Risâle fi't-taşavvuf, el-Muqaddimâtü'l-‘üşere*). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sinde yer alan ve "künnâ hurûfen âliyyât" şeklinde başlayan beytin şerhi olup Muhammed Hâcevî tarafından yapılan Farsça tercümesiyle birlikte neşredilmiştir (*Terceme ve Metn-i Şerh-i Rubâ‘i-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin ‘Arabî*, Tahran 1375 hş.). **11.** *Ta'lika ‘alâ İştîlâhâti's-şüfiyye*. Kâşânî'nin eserine bir ta'liktir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4802/2). **12.** *el-Fevâ'idü'l-Fenârîyye*. Esirüddin el-Ebherî'nin *İsâgüci (er-Risâletü'l-Eşriyye)* adlı mantık kitabına yazılan şerhlerin en meşhurlarından olan eser Osmanlı medreselerinde son zamanlara kadar okutulmuştur (İstanbul 1253, 1263, 1266, 1269). Bu şerh üzerine yapılan hâşiyeler arasında Kul (Kavil) Ahmed diye tanınan Ahmed b. Muhammed b. Hidir'in *Kul Ahmed*'i ve Burhâneddin b. Kemâleddin Bulgarî'nin *el-Fevâ'idü'l-Burhâniyye*'si önemlidir. Molla Fenârî'ye ait şerhin mukaddimesi Mehmed Emin Şirvânî tarafından tahşiye edilerek *Cihetü'l-vaḥde* adıyla basılmıştır (İstanbul 1307). **13.** *Avîşâtü'l-efkâr fi'htibârî üli'l-ebşâr*. Kelâm, ferâiz, fıkıh ve âdâb olmak üzere dört bölümden meydana gelmektedir (İstanbul 1304). **14.** *Hâşiye ‘ale'd-Dav'*. Mutarrizi'nin nahiv ilmine dair *el-Mişbâh* adlı eserine Taceddin el-İsferâyînî'nin yaptığı şerh üzerine yazılmış bir hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2510/2). Bazı araştırmacılar bu nüshanın Fenârî'ye aidiyetinin ihtiyatla karşılanması gerektiği görüşündedir (meselâ bk. Gülle, *Şemseddin Muhammed b. Hamza*, s. 77-78). **15.** *el-‘İşrûn kıṭ‘a fi'l-İşrine ‘ilmen*. Müellifin oğlu Mehmed Şah tarafından *Şerhu Manzûmeti'l-elgâz li'l-fârih* adıyla şerh edilmiştir. **16.** *Esâşü's-sarfî fi 'ilmi't-taş-*

rif. Mehmed Şah bu esere de *Te'sisü'l-kavâ'id ḥarfen bi-ḥarf fi şerhi maḳâşîdi Esâsi's-sarfî* adıyla bir şerh yazmıştır.

Molla Fenârî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *Şerhu Muhtaşari'l-Mevâkıf*, *Ta'likât ‘alâ Şerhi'l-Mevâkıf*, *Bahş fi'n-nâsih ve'l-mensüh min tefsiri'l-Fâtiha*, *Hâşiye ‘alâ Hirzi'l-emânî*, *Hâşiye ‘alâ Şerhi's-Şemsiyye*, *Risâle fi âdâbi'l-bahş*, *Risâle fi mâhiyyeti's-şeyâtin ve'l-cin*, *Risâle fi menâkıbi's-Şeyh ‘Alâ'iddin en-Nakşibendî*, *Şerhu'l-Fevâ'idü'l-Ğıyâşîyye*, *Risâle fi ricâli'l-ğayb*, *Risâle fi beyâni vaḥdeti'l-vücûd*, *Mürşidü'l-muşallî*.

Bazı kaynaklarda (meselâ bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 184) ve kütüphane kayıtlarında (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2781; Hüsrev Paşa, nr. 482; Fâtih, nr. 3677) Molla Fenârî'ye nisbet edilen *Ünmüzcü'l-‘ulûm* adlı eserin müellifin oğlu Mehmed Şah'a, *Hâşiye ‘alâ Şerhi'l-Miitâh li's-Seyyid (Ta'lika ‘alâ Şerhayi's-Seyyid ve's-Sa‘d)* isimli çalışmanın da (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1804; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2845, 2850/1; Cârullah Efendi, nr. 1790/1) Ali Fenârî veya Ali b. Fenârî'ye ait olduğu tesbit edilmiştir (Gülle, *Şemseddin Muhammed b. Hamza*, s. 75-76).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *İnbâ‘ü'l-gumr*, VIII, 243-245; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 22-29; *Keşfü'z-zunûn*, I, 184, 647, 648, 867, 882; II, 1299, 1655, 1894; Belîğ, *Güldeste*, s. 239-242; *Deuhatü'l-meşâ-yih*, s. 3-5; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 166-167; *Sicill-i Osmânî*, III, 159; Osmanlı Müellifleri, I, 390-392; *İlmiyye Sahnâmesi* (haz. Seyid Ali Kahraman v.dğr.), İstanbul 1998, s. 283-287; Brockelmann, *GAL*, II, 303-304; *Suppl.*, II, 328-329; Abdüthak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 3-4; *Hediyyetü'l-‘ârifin*, II, 188-189; Ziya Şakir,

Molla Fenârî: Osmanlı İmparatorluğunun İlk Türk Şeyhülislamı, İstanbul 1951; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 228-229; Abdülkadir Altunso, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972, s. 1-3; Edib Yılmaz, *Molla Fenârî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshalarının Tavsiifi* (mezuniyet tezi, 1975), İÜ Ed. Fak. Arap-Fars Filolojisi; a.mlf. – Ayhan Yıldırım, “İlk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXI/3 (1995), s. 71-81; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 30-32, 232-241; Sıtkı Güllü, *Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî'nin Hayatı ve Eserleri* (yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., “İlk Osmanlı Şeyhülislamı Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenârî (751-834/1350-1431) ve Onun Aynu'l-A'yân Tefsiri”, *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1999, s. 237-246; Hakkı Aydın, *İslâm Hukuku ve Molla Fenârî*, İstanbul 1991; Recep Şehidoğlu, *Molla Fenârî ve Tefsir Metodu* (doktora tezi, 1992), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa Aşkar, *Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Ankara 1993; a.mlf., “Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı”, *AÜİFD*, XXXVII (1997), s. 385-401; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluşun Fatih Devrinin Sonuna Kadar*, Bursa 2001, s. 109-121; Reşat Öngören, “Osmanlı Devleti'nin İlk Şeyhülislamı Molla Fenârî'nin Tasavvufi Yönü”, *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel vd.ğr.), Ankara 2002, XI, 114-119; Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenârî”, *TTEM*, XVI/18(95) (1926), s. 368-383; XVII/19(96) (1928), s. 148-158; Müjgân Cumbur, “İlk Türk-Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî”, *TY*, II/283 (1960), s. 17-18; Hakkı Şinasi Çoruh, “Türk Anadolu'da İlim Tarihinin İlk Büyük Siması İlk Osmanlı Şeyh-ül-İslâmı Molla Fenârî”, *TK*, X/120 (1972), s. 1265-1276; J. R. Walsh, “Fenârî-zâde”, *EP* (İng.), II, 879.

İBRAHİM HAKKI AYDIN

Düşüncesi. Molla Fenârî'nin düşüncesi genel olarak mantık, tefsir usulü, fıkıh usulü ve metafizikle ilgili eserlerinde ifadesini bulmuştur. İslâm düşünürlerinin yeni sentezlere yöneldiği hareketli bir dönemde yaşayan Fenârî, Moğol istilâsı ve Haçlılar sonrası İslâm dünyasının yeniden toparlanmaya çalıştığı ilmi ve fikrî ortamın güçlü bir temsilcisidir. Muhakkikler (muhakkikün) olarak bilinen âlimlerin yetiştiği bu ortamda fikirleri teşekkül eden Fenârî dinî ve lisanî ilimleri, Fahreddin er-Râzî'nin metafiziğini ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf metafiziğini bir büyük sentezde uyumlu hale getirmeyi denemiştir. Onun ilmi kişiliği, Anadolu'da filizlenmeye başlayan ve giderek Osmanlı ilim zihniyetinin temelini oluşturacak olan medrese-tekke bütünlüğünü kendinde temsil etmiş ve mutasavvıf-âlim tipinin Dâvûd-i Kayserî'den hemen sonraki örneklerinden birini ortaya koymuş olması bakımından da önem arz etmektedir. Mol-

la Fenârî'nin ilmi projesinde mantık, din ilimleri metodolojisi ve tasavvuf metafiziği birbiriyle çelişmeden ilişki içine sokulmuştur. Usul ilmi mantıkla bütünleştiği gibi tasavvuf da şer'î ilimlerle tam bir uzlaşma halindedir. Ayrıca bu ilim anlayışında vahdet-i vücûd metafiziğinin de mantık yöntemlerine dayalı bir ifadeye büründürülmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla onun düşüncesinde klasik İslâm düşüncesinin beyân (dinî bilgi), burhan (akıl kanıt) ve irfan (tasavvuf metafiziği) şeklinde isimlendirilen araştırma alanları birbirini bütünleyen bakış açılarını ifade etmektedir.

Taşköprizâde Ahmed Efendi, metafizik (el-ilmü'l-ilâhî) sahasındaki teorik ve tasavvufî bilgi edinme yollarından söz ederken bu ikisi arasında bir geçişlilik bulunduğunu ve nefsin arındırılmasına dayalı tasavvuf yolunun Anadolu'daki en büyük temsilcisinin Fenârî olduğunu belirtmektedir (*Mevsû'atü müştalâhâti Miftâhî's-sa'âde*, s. 251). Bu tesbitte ima edilen şey Fenârî'nin İbnü'l-Arabî tarafından ortaya konan tasavvufî görüşleri benimsemesidir. Nitekim Fenârî, İbnü'l-Arabî'nin bir dörtlüğüne yazdığı küçük bir şerhte vahdet-i vücûd ontolojisinin temel önermelerini açıkça göstermiştir. Bu önermelerin vurguladığı ana fikre göre gerçek varlık birdir ve Allah'tır. O'ndan başka her şeyin mevcudiyeti, gerçek varlığın ezelden beri ilminde bulunan ilk örnek ya da aslı gerçekliklere (a'yân-ı sâbite, hakâik) göre tesbit edilmesinden ibarettir. Bu varlığın taşıdığı isimler onun âlemle olan ilişkisini tanımlar ve nesnelere hangi varlık düzeyinde gerçeklik kazanacağını belirler (*Terceme ve Metn-i Şerh-i Rubâ'î*, s. 42 vd.). Esasen Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-ğayb*'ına *Mişbâhu'l-üns* adıyla yazdığı şerh Fenârî'nin vahdet-i vücûd metafiziğiyle irtibatının mükemmel bir göstergesidir. Ayrıca Sadreddin Konevî, eserinde tasavvuf metafiziğini felsefî terminoloji bakımından da anlamlı olacak şekilde konusu, ilkeleri ve problemleri bakımından yeniden inşa etmek istediği için Fenârî'nin şerhiyle bu özgün girişime yeni açılımlar kazandırdığı söylenebilir. Fenârî tarafından, “insan gücünün sınırları içinde hak olan Allah'ı yaratıklarla ilişkisi ve âlemin O'ndan neşet etmesi bakımından bilmek” şeklinde tanımlanan metafiziğin konusu varlık veya ontolojik anlamıyla Hak, dolayısıyla da Hakk'ın varlığı olarak belirlenmekte, ilkeleri ilâhî isimler, problemleri ise bu isimlerin varlık mertebelerinde nasıl tecelli ettiği, kısacası Hak ile âlem arasındaki

ilişkinin nasıl gerçekleştiği şeklinde ortaya konmaktadır (*Mișbâhu'l-üns*, s. 44 vd.; krş. Sadreddin Konevî, *Tasavvuf Metafiziği*, s. 9). Bu ontolojik yaklaşımla paralellik gösteren bilgi anlayışına göre tasavvuf metafiziğinin ilke ve problemleri hakkında gerçeği öğrenme ahlâkî arınma yoluyla, bu yol da benzer bir hali daha önce yaşamış ârifin delâletleriyle olabilir. Eğitim yoluyla aktarılan bilginin ârif tarafından akla uygun yöntemlerle verilmesi mümkün olduğu gibi bilgileri alan kimse de bunların kesinliğine hükmetmek için mantıkî yollara her durumda ihtiyaç duymayabilir. Bu bağlamda Fenârî'nin vurguladığı ana fikir, metafizik ilkelerin ancak ilâhî sırlara vâkıf olan âriflerce bilinebildiği ve dolayısıyla metafizik meseleler hakkında onların söz sahibi olduğu şeklindedir. Ayrıca âriflerin tasavvuf doktrinlerini akla uygun biçimde aktarması, bu bilgilerin esasen teorik yöntemin ölçütü sayılan mantığa indirgenebileceği anlamına gelmediği gibi belirli ölçütlerden mahrum bulunduğu yahut hiçbir ölçüte vurulamayacağı anlamına da gelmemektedir. Aksine, her bilgi ve varlık düzeyi için yeni ve izâfî mânalara kazanan çeşitli ölçütler söz konusudur (*Mișbâhu'l-üns*, s. 48-49; krş. Sadreddin Konevî, *Tasavvuf Metafiziği*, s. 10-11). Konevî'nin anılan eserinde (*Tasavvuf Metafiziği*, s. 7-12), vahdet-i vücûd ile teorik (felsefî yahut kelâmî) metafizik arasında gözlemlenecek terminolojik ortaklıkların tasavvufu ulaşılan yüksek hakikatlere teorik çabıyla ulaşıldığı anlamına gelmediği, ortak bir terminolojinin kullanılmasının sadece tasavvuf doktrinini akla uygun bir ifadeye büründürme amacına yönelik olduğu vurgulanmaktadır. Fenârî'nin de aynı entelektüel tavra sahip çıktığı, Konevî'nin yolunu izleyerek teorik ve tasavvufî yollar arasında bir köprü oluşturmak istediği anlaşılabilir. Nitekim şerhinin tam adındaki “beyne'l-ma'kul ve'l-meşhûd” ibaresi “miftâhu'l-üns” tabiriyle anlam bütünlüğü içindedir ve müellifin akla dayalı bilgiyle keşfe dayalı bilgiyi aynı metinde yakınlaştırma amacını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Fenârî, yine Konevî'nin ana fikirlerini takip ederek metafizik alanda teorik yöntemi önemli saymakla birlikte insanın hata yapabileceğini ifade etmiş, kesin bilgi için izlenmesi gereken yöntemin tasavvufî müşahede olduğunu savunmuştur (*Mișbâhu'l-üns*, s. 33-36). Keşfe dayalı yöntem nihaî olarak âlemde mevcut nesnelere değil doğrudan doğruya Allah'ın varlığına yöneliktir. Çünkü eşya-